

BANK FAOLIYATIDA XATARLARNI OLDINI OLISH VA KAMAYTIRISH EVAZIGA UNING MOLİYAVIY BARQARORLIK DARAJASINI OSHIRISH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19870850>

Ilmiy rahbar: **Umarov Ilhomjon Yuldashevich**

Andijon davlat texnika instituti

“Menejment” kafedrasi professori,

Anvarova Dildoraxon Dolimbek qizi

Andijon davlat texnika instituti

“Bank ishi va audit” yoʻnalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bank faoliyatida uchraydigan asosiy xatarlar kredit, likvidlik, bozor va operatsion risklar tahlil qilinadi hamda ularni kamaytirishning zamonaviy usullari ilmiy asosda yoritiladi. Maqola davomida risk-menejment tizimining bank kapitali, daromadliligi va likvidligiga taʼsiri oʻrganilib, moliyaviy barqarorlikni oshirishdagi roli baholanadi. Shuningdek, Basel standartlari va xalqaro amaliyot asosida risklarni boshqarishning institutsional va texnologik yondashuvlari koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar

bank tizimi, moliyaviy barqarorlik, likvidlik riski, operatsion risk, Basel standartlari, kapital yetarliligi, bank xavflari, moliyaviy xavfsizlik.

Kirish. Oʻzbekiston Respublikasida bank tizimining huquqiy asoslari mustahkam normativ-huquqiy baza bilan tartibga solinadi. Xususan, 2019-yil 5-noyabrda qabul qilingan “Banklar va bank faoliyati toʻgʻrisida”gi Oʻzbekiston Respublikasi Qonuni bank tizimining asosiy faoliyat tamoyillari, banklarning huquq va majburiyatlari hamda risklarni boshqarish mexanizmlarini belgilab beradi [1]. Mazkur qonunda banklarning moliyaviy barqarorligini taʼminlash, xatarlarni boshqarish va mijozlar manfaatlarini himoya qilish ustuvor vazifa sifatida koʻrsatib oʻtilgan. Shuningdek, 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli “2020-2025-yillarga moʻljallangan Oʻzbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi toʻgʻrisida”gi Prezident farmoni bank tizimida risk-menejmentni takomillashtirish va xalqaro standartlarni joriy etishni muhim yoʻnalish sifatida belgilab berdi [2]. Ushbu normativ hujjatlar bank faoliyatida xatarlarni oldini olish

va kamaytirish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning huquqiy poydevorini yaratadi.

Bank tizimi zamonaviy iqtisodiyotning asosiy tayanch instituti hisoblanib, u moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash, investitsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, banklar faoliyati turli xil xatarlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu xatarlarning yuzaga kelishi bank tizimi barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, global moliyaviy integratsiya sharoitida risklar tez tarqalish xususiyatiga ega bo'lib, bu esa banklar uchun kompleks risk-menejment tizimini joriy etishni zarur qiladi.

Moliyaviy barqarorlik bank tizimining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u bankning ichki va tashqi zarbalarga chidamliligini ifodalaydi. Banklar faoliyatida kredit riski, likvidlik riski, bozor riski va operatsion risk kabi asosiy xavflar mavjud bo'lib, ular to'g'ri boshqarilmagan taqdirda bankning moliyaviy holatiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, risklarni oldindan aniqlash va ularni samarali boshqarish banklar uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan bank risklarini boshqarish bo'yicha qator standartlar ishlab chiqilgan. Xususan, Basel Committee on Banking Supervision tomonidan ishlab chiqilgan Basel III talablari banklarning kapital yetarliligi [3], likvidlik ko'rsatkichlari va risklarni boshqarish tizimlarini mustahkamlashga qaratilgan. Ushbu standartlar banklarning moliyaviy barqarorligini oshirish hamda tizimli inqirozlarning oldini olishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur maqolada bank faoliyatida xatarlarni boshqarish va moliyaviy barqarorlikni oshirish jarayonlarini o'rganish uchun kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, nazariy tahlil usuli orqali bank risklari va moliyaviy barqarorlik tushunchalarining iqtisodiy mohiyati ochib berildi. Ushbu jarayonda xalqaro standartlar, xususan, Basel Committee on Banking Supervision tomonidan ishlab chiqilgan risklarni boshqarish tamoyillari asosiy nazariy baza sifatida qo'llanildi. Bu esa maqolaning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

Empirik tahlil usuli yordamida banklar faoliyatiga oid statistik ma'lumotlar o'rganildi va ularning asosida risklarning moliyaviy natijalarga ta'siri baholandi. Xususan, kredit portfeli sifati, likvidlik ko'rsatkichlari va kapital yetarliligi darajasi kabi indikatorlar tahlil qilindi. Ushbu usul bank tizimidagi real holatni aniqlash hamda mavjud muammolarni aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, taqqoslash (komparativ) tahlil usuli orqali turli mamlakatlar bank tizimlarida risklarni

boshqarish amaliyoti o'rganildi. Bu jarayonda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasi solishtirilib, samarali yondashuvlar aniqlab olindi. Xalqaro moliyaviy institutlar, jumladan World Bank tavsiyalari ham metodologik asos sifatida qo'llanildi.

Bundan tashqari, tizimli yondashuv asosida bank risklari o'zaro bog'liq elementlar sifatida ko'rib chiqildi. Risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va boshqarish bosqichlari yagona tizim doirasida tahlil qilindi [4]. Ushbu metodologiya orqali bank faoliyatida xatarlarni kamaytirishning kompleks mexanizmlari ishlab chiqilib, ularning moliyaviy barqarorlikka ta'siri ilmiy asosda baholandi.

1-jadval: Bank faoliyatida asosiy risk turlari va ularni kamaytirish mexanizmlari

Risk turi	Mazmuni	Asosiy sabablari	Kamaytirish mexanizmlari
Kredit riski	Qarzdorning majburiyatlarini bajarmasligi natijasida zarar yuzaga kelishi	To'lov qobiliyatining pasayishi, noto'g'ri baholash	Kredit skoring tizimi, diversifikatsiya, garov siyosatini kuchaytirish
Likvidlik riski	Bankning qisqa muddatli majburiyatlarini bajara olmasligi	Pul oqimlarining nomutanosibligi, aktivlar sifatsizligi	Likvidlik zaxiralari, pul oqimlarini rejalashtirish, stress-testlar
Bozor riski	Foiz stavkalari, valyuta kurslari va aktiv narxlarining o'zgarishi	Bozor beqarorligi, tashqi iqtisodiy omillar	Hedjing, derivativ instrumentlardan foydalanish, portfelni diversifikatsiya qilish
Operatsion risk	Ichki jarayonlar, xodimlar yoki texnologik nosozliklar sababli zarar	Inson omili, texnik xatoliklar, firibgarlik	Ichki nazorat tizimi, audit, avtomatlashtirish, raqamli monitoring
Huquqiy risk	Qonunchilikdagi o'zgarishlar yoki huquqiy xatoliklar natijasidagi zarar	Normativ bazaning yetarli emasligi, shartnomaviy xatolar	Yuridik monitoring, shartnomalarni standartlashtirish, compliance tizimlari
Reputatsion risk	Bank obro'sining pasayishi natijasida mijozlar ishonchining yo'qolishi	Salbiy axborot, xizmat sifati pastligi	PR strategiya, mijozlar bilan ishlashni yaxshilash, shaffoflikni oshirish

Natijalar. Maqola natijalari shuni ko'rsatdiki, bank faoliyatida risklarni samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, kredit riskini kamaytirish orqali bank aktivlari sifatini yaxshilash mumkinligi aniqlandi. Kredit portfelini diversifikatsiya qilish,

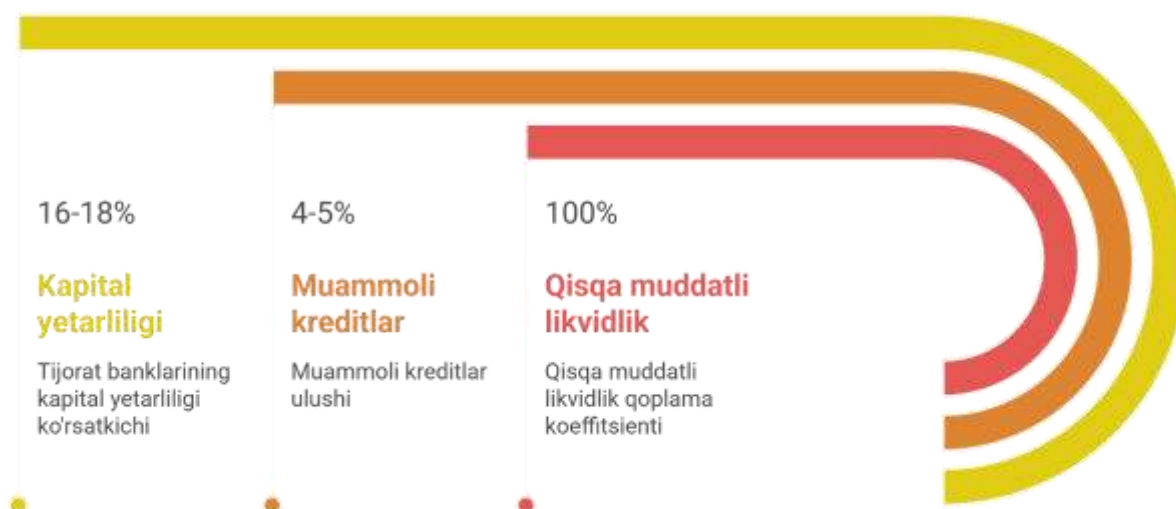
qarzdorlarning to'lov qobiliyatini chuqur tahlil qilish va zamonaviy scoring tizimlaridan foydalanish banklarning zarar ko'rish ehtimolini sezilarli darajada kamaytiradi.

Likvidlik riskini boshqarish ham banklarning barqaror faoliyat yuritishida muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi. Maqola davomida aniqlanishicha, likvid aktivlar ulushining yetarli darajada shakllantirilishi bankning qisqa muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, pul oqimlarini samarali rejalashtirish va stress-testlar o'tkazish banklarni kutilmagan moliyaviy zarbalardan himoya qiladi.

Bozor va operatsion risklarni kamaytirish bo'yicha qo'llanilayotgan zamonaviy yondashuvlar ham ijobiy natijalar berishi kuzatildi. Foiz stavkalari va valyuta kurslaridagi o'zgarishlarga moslashuvchan strategiyalarni qo'llash bank daromadlilikini barqarorlashtiradi [6]. Operatsion risklarni kamaytirishda esa raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari muhim rol o'ynaydi, bu esa inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi. Risk-menejment tizimining kompleks joriy etilishi banklarning kapital yetarliligi va moliyaviy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro tajribaga asoslangan holda, xususan Basel Committee on Banking Supervision tavsiyalariga muvofiq amalga oshirilgan choralar bank tizimining umumiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda bank tizimida risklarni boshqarish samaradorligini aks ettiruvchi statistik ko'rsatkichlar ijobiy dinamikani namoyon etmoqda. Xususan, Central Bank of Uzbekistan ma'lumotlariga ko'ra, tijorat banklarining kapital yetarliligi ko'rsatkichi 2023-2024-yillarda o'rtacha 16-18% atrofida shakllangan bo'lib, bu xalqaro minimal talab (8%)dan ancha yuqoridir. Shu bilan birga, muammoli kreditlar (NPL) ulushi ayrim davrlarda 4-5% diapazonda qayd etilgan, bu esa kredit riskini boshqarish mexanizmlarining nisbatan samarali ishlayotganini ko'rsatadi. Likvidlik ko'rsatkichlari ham barqaror bo'lib, qisqa muddatli likvidlik qoplama koeffitsienti (LCR) ko'plab banklarda 100% dan yuqori darajada saqlanmoqda [7]. Xalqaro darajada esa International Monetary Fund hisobotlariga ko'ra, rivojlanayotgan davlatlar bank tizimida kapital yetarliligi o'rtacha 12-14% ni tashkil etadi, bu esa milliy bank tizimining barqarorligi nisbatan yuqori ekanligini ko'rsatadi. Ushbu statistik ma'lumotlar risklarni boshqarish tizimlarining takomillashuvi banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim rol o'ynayotganini tasdiqlaydi.

1-diagramma. O'zbekiston bank tizimining risklarni boshqarish ko'rsatkichlari



Muhokama. Maqola natijalari asosida shuni ta'kidlash mumkinki, bank faoliyatida risklarni boshqarish tizimi nafaqat moliyaviy yo'qotishlarning oldini olish, balki uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashda ham hal qiluvchi omil hisoblanadi. Zamonaviy bank tizimida risklar murakkablashib borayotganligi sababli, ularni an'anaviy usullar bilan boshqarish yetarli emas. Shu bois, innovatsion texnologiyalar va ilg'or boshqaruv yondashuvlarini joriy etish zarurati ortib bormoqda.

Xususan, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Basel Committee on Banking Supervision tomonidan ishlab chiqilgan standartlarga mos risk-menejment tizimlari banklarning moliyaviy barqarorligini sezilarli darajada oshiradi [8]. Biroq, ushbu standartlarni milliy sharoitga moslashtirish jarayonida muayyan muammolar yuzaga keladi. Jumladan, ayrim banklarda texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va malakali kadrlar yetishmasligi risklarni samarali boshqarishga to'sqinlik qilmoqda. Shuningdek, bank tizimida risklarni kamaytirish faqat ichki boshqaruv mexanizmlariga bog'liq emas, balki makroiqtisodiy muhit bilan ham uzviy bog'liqdir. Inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari va valyuta kurslaridagi o'zgarishlar bank faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, Central Bank of Uzbekistan tomonidan olib borilayotgan pul-kredit siyosati bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [9]. Bundan tashqari, raqamli transformatsiya jarayoni bank risklarini boshqarishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari yordamida risklarni oldindan prognoz qilish va ularni tezkor boshqarish imkoniyati kengaymoqda. Shu bilan

birga, kiberxavfsizlik bilan bog'liq yangi risklar ham yuzaga kelmoqda, bu esa banklardan yanada mukammal va kompleks himoya choralari ishlab chiqishni talab etadi [10].

2-jadval: Bank risklarini kamaytirish strategiyalari va ularning moliyaviy barqarorlikka ta'siri

Strategiya	Qo'llanilish sohasi	Asosiy vositalar	Moliyaviy barqarorlikka ta'siri
Diversifikatsiya	Kredit va investitsiya faoliyati	Turli sohalarga kredit ajratish, portfelni kengaytirish	Risklarni taqsimlaydi, yo'qotish ehtimolini kamaytiradi
Kapitalni mustahkamlash	Moliyaviy boshqaruv	Qo'shimcha kapital jalb qilish, rezervlar yaratish	Zararlarga chidamlilikni oshiradi
Likvidlikni boshqarish	Operatsion faoliyat	Likvid aktivlar ulushini oshirish, LCR nazorati	Qisqa muddatli majburiyatlarni bajarishni ta'minlaydi
Hedjing strategiyalari	Bozor operatsiyalari	Derivativlar, fyuchers va opsionlar	Bozor tebranishlaridan himoya qiladi
Ichki nazorat va audit	Boshqaruv tizimi	Ichki audit, compliance tizimlari	Operatsion risklarni kamaytiradi
Raqamli texnologiyalarni joriy etish	Axborot tizimlari	AI, big data, avtomatlashtirilgan monitoring	Risklarni tez aniqlash va boshqarishni yaxshilaydi

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bank faoliyatida xatarlarni samarali boshqarish va ularni kamaytirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Maqola natijalari shuni ko'rsatdiki, kredit, likvidlik, bozor va operatsion risklarni kompleks yondashuv asosida boshqarish banklarning moliyaviy holatini mustahkamlaydi hamda ularning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi. Shuningdek, zamonaviy risk-menejment tizimlarini joriy etish, xalqaro standartlarga moslashish va raqamli texnologiyalardan foydalanish bank tizimining samaradorligini oshiradi. Xususan, Basel Committee on Banking Supervision tomonidan ishlab chiqilgan talablar banklarning kapital yetariligi va likvidlik ko'rsatkichlarini yaxshilash orqali tizimli risklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Kelgusida bank tizimining barqarorligini oshirish uchun risklarni boshqarish mexanizmlarini yanada takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va malakali kadrlar tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, davlat tomonidan olib borilayotgan makroiqtisodiy siyosat va tartibga solish mexanizmlari ham bank tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni, "Banklar va bank faoliyati to'g'risida", 05.11.2019, O'RQ-580-son. <https://lex.uz/docs/-4581969>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida," PF-5992, 12.05.2020. <https://lex.uz/docs/4811025>
3. Iqtisodiyot va moliya vazirligi, "Moliyaviy barqarorlik hisobotlari," <https://mineconomy.uz>
4. M. Abdullayev, Bank risklarini boshqarish, Toshkent: Moliya, 2021. <https://library.ziyonet.uz>
5. N. Jo'rayev, Tijorat banklarida risk-menejment, Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. <https://library.ziyonet.uz>
6. A. Vahobov, D. Toshmurodov, Bank ishi, Toshkent: Sharq, 2020. <https://library.ziyonet.uz>
7. M. Yuldashev, Moliyaviy barqarorlik asoslari, Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. <https://library.ziyonet.uz>
8. International Monetary Fund, "Revised Basel Core Principles for Effective Banking Supervision," 2024.
9. World Bank, Analyzing Banking Risk: A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management, 2018.
10. Bank for International Settlements, "Basel Core Principles for Effective Banking Supervision," <https://www.bis.org>